

ДО ПИТАННЯ ПРО НАВЧАННЯ МОНОЛОГІЧНОГО МОВЛЕННЯ ЗА ТЕМОЮ «СПЕЦІАЛЬНІСТЬ»

І.А. Буданова, О.С. Буданова

Розглянуто питання навчання студентів монологічного мовлення. Зазначено необхідність доведення монологічного мовлення до автоматизму за допомогою вправ. Наведено причини граматичної бідності висловлювання за спеціальністю. Доведено ефективність використання мовленнєвих зразків, опор і моделей. Наведено приклади вправ, ефективність яких доведена експериментальним шляхом.

Ключові слова: лексична одиниця, монологічне мовлення, висловлювання, сигнальна точка, граматична модель

К ВОПРОСУ ОБ ОБУЧЕНИИ МОНОЛОГИЧЕСКОЙ РЕЧИ ПО ТЕМЕ «СПЕЦИАЛЬНОСТЬ»

И.А. Буданова, О.С. Буданова

Рассмотрены вопросы обучения студентов монологической речи. Обозначена необходимость доведения монологической речи до автоматизма за счет упражнений. Приведены причины грамматической бедности высказывания по специальности. Доказано эффективность использования речевых образцов, опор и моделей. Приведены примеры упражнений, эффективность которых доказано экспериментальным путем.

Ключевые слова: лексическая единица, монологическая речь, высказывание, сигнальная точка, грамматическая модель

SOME POINTS OF MONOLOGUE SPEECH TRAINING IN THE SPHERE OF SPECIALTY

I. Budanova, O. Budanova

The problem of students' monologue speech training is considered in this article. The need of bringing of the monologue speech to automaticity due to exercises is indicated. The reasons of grammatical poorness of specialty utterances are shown. The effectiveness of using speech samples, props and models is proved. The examples of exercises the effectiveness of which is proved by experimental bases are shown. While studying monologue speech it is important to stimulate with the help of verbal, visual situations. We considered in this work the exercises in which

situational approach to the training of monologue speech are being realized. For intensification of the monologue speech training especially at the beginning technical aids can be used.

Keywords: *lexical unit, monologue speech, utterance, signal point, grammar models.*

Постановка проблеми у загальному вигляді. Однією з центральних проблем навчання іноземної мови є інтенсифікація навчання усного мовлення. Важливість цієї проблеми пов'язана з тим, що в програмі навчання одним із першочергових завдань є завдання формування навичок і вмінь усного мовлення.

Розрізняють дві форми усного мовлення: діалогічну і монологічну. В сучасній системі навчання головну увагу приділяють розвитку діалогічного мовлення. Вважається, що ця форма мовлення превалює в умовах природних комунікацій. Крім того, монологічні вміння та навички вважаються сукупністю вмінь та навичок відповідати на запитання. Однак в умовах природної комунікації частіше зустрічаються монологи з елементами діалогічного мовлення або діалоги з елементами монологічного мовлення. Крім того, монологічна та діалогічна форми мовлення відрізняються своїми психологічними та психолінгвістичними характеристиками. Згідно зі спостереженнями, монологічні висловлювання більшості студентів відрізняються малою лексичною насиченістю, одноманітністю з точки зору граматичних структур, що використовуються, відносно невеликим обсягом висловлювання, частими паузами та повторами.

Однією з причин низької якості монологічного мовлення може бути недооцінка в наявній системі підручників, відсутність системи вправ, які б цілеспрямовано розвивали вміння і навички, характерні для даної форми мовної діяльності. Недостатнє зважання на специфіку монологу і його відмінності від діалогу.

З огляду на вищезазначене в цій статті наведені шляхи можливого підвищення ефективності навчання зв'язного монологічного висловлювання в ВНЗ.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У сучасній літературі існує багато визначень монологічного мовлення. Загалом, ці визначення мають подібний зміст і можуть бути зведені до наступного: під монологічним висловлюванням слід розуміти зв'язне мовлення, яке складається з низки логічно, послідовно пов'язаних між собою речень, інтонаційно оформлених і об'єднаних змістом або предметом висловлювання. Монологічне мовлення відрізняється від діалогічного своєю логічністю й послідовністю, а також придатністю до планування, відносною неперервністю розповіді, відносною змістовою завершеністю, комунікативною скерованістю.

Під відносно неперервним характером мовлення ми розуміємо що висловлювання не обмежується однією фразою, а являє собою надфразову єдність визначеного обсягу, процес, породження якого триває визначений час без перерви. Логічність і послідовність висловлювання проявляється в розвитку ідеї ключової фрази в наступних.

Змістова завершеність і комунікативна скерованість означають, що зв'язок між діями висловлювання має бути не лише з погляду часу, а й з погляду змісту.

В основі породження висловлювання лежать лексико-синтаксичні схеми в яких чітко виділяються основні частини. Навчання монологічного висловлювання має проводитись поетапно – від однієї змістової частини до іншої, із збереженням при цьому логіки розвитку думки.

Мета статті – визначити шляхи можливого підвищення ефективності навчання зв'язного монологічного висловлювання у ВНЗ.

Виклад основного матеріалу дослідження. Виходячи з результатів психологічних досліджень етапи народження мовних висловлювань в сукупній формі можна представити наступним чином:

1. Етап програмування висловлювання.
2. Етап граматичного структурування й логічного відбору.
3. Етап реалізації висловлювання в зовнішньому мовленні, або вихід [1].

Під етапом програмування розуміють побудову деякої схеми на основі якої народжується мовне висловлювання. На цьому етапі у людини виникає задум майбутнього висловлювання. Вона подумки розбиває його на змістовні відрізки й у кожному змістовному відрізку намагається знайти змістові опорні точки. Далі встановлює зв'язок між цими відрізками і визначається закономірність їх розташування [2].

Програмування висловлювання здійснюється на основі внутрішнього коду який включає в себе не тільки вербальні (повні та усічені форми), але й різні образні уявлення або комплекси уявлень, які зазнають складних трансформацій у свідомості людини що говорять. Одиничні слова або образи в згорнутій формі можуть слугувати сигналом для розгортання цілих висловлювань, а самі сигнали можуть шикуватися в ланцюги наочно-систематичних уявлень і таким чином створювати план висловлювання [3; 4].

Хоча внутрішнє мовлення є комплексом згорнутих і трансформованих елементів, воно все ж є відображенням розгорнутого мовлення. У будь-якому випадку, під час навчання іноземної мови створення елементів внутрішнього коду на базі іноземної мови

повинно йти від розгорнутих висловлювань і згортання цих висловлювань до рівня сигнальної точки. Якщо забезпечити процес такого згортання в ситуативних умовах, то сигнальні точки можуть розгортатись як реакція на ситуацію, яка має місце в умовах реальної комунікації.

Таким чином, на етапах програмування закладаються такі якості монологу як логічність, послідовність, придатність до планування. Якщо формування елементів програмування відбувалося в умовах реального зв'язку, то у того, кого навчають, сформується здатність реагувати на ситуацію, тобто його висловлювання будуть відрізнятися комунікативною скерованістю.

За умови чіткого функціонування етапу програмування, висловлювання відрізняються змістовою завершеністю, тобто компактністю висловлювання у вигляді послідовності змістових точок дозволяє тому, хто говорить, контролювати хід висловлювання, не випускаючи з виду стратегічних цілей висловлювання й повідомлення.

Після того як план висловлювання створено, відбувається вибір слів і граматичне структурування речення. Таким чином, наступний етап зводиться до двох процесів: по-перше, вибору лексичних одиниць з пам'яті носія [3], по-друге, до побудови з цих одиниць мовного цілого.

На етапі лексичного розгортання відбувається виклик лексичних одиниць і перехід їх із довгострокової пам'яті в оперативну.

Швидкість та оперативність такого перекладу залежить від ступеню сформованості лексичних навичок в даній сфері висловлювань. Чим більше тренування у використанні слова і чим надійніший зв'язок із ситуацією, тим більш розробленими є нервові шляхи, якими здійснюється виклик слова, і тим адекватнішим є вибір слова в конкретних обставинах спілкування.

Лексичне розвертання здійснюється паралельно або на базі граматичного структурування, тобто лексичної одиниці, викликані з довгострокової пам'яті, розставляються в граматичні структури. Останні обираються у відповідно до завдань дослідження. Такий вибір також можливий за умови наявності відповідного рівня граматичних навичок та проходження процесу формування цих навичок в умовах стійкого зв'язку з ситуацією. Граматична бідність висловлювань студентів свідчить про недостатність випрацьованості нервових шляхів, пов'язаних із ділянками нейронів, де зберігаються граматичні моделі. У результаті використовується один найбільш випрацьований шлях. У наслідок цього більшість студентів будують висловлювання за однією-двома граматичними моделями.

Завдання наступного етапу полягає в реалізації висловлювання у зовнішньому мовленні. Тут, крім всіх зазначених факторів, велике значення має ступінь сформованості фонетичних навичок. За умови, що всі навички того, хто говорить, знаходяться на достатньо високому рівні, монологічне висловлювання відбувається неперервно, логічно, послідовно, закінчено в змістовому відношенні, комунікативно спрямоване, відрізняється лексичним і граматичним різноманіттям.

Відсутність логіки висловлювання, а також його лексико-граматична примітивність пояснюються недоліками під час формуванні механізмів, необхідних для успішної реалізації перших двох етапів. Тому ми поставили завдання підвищити ефективність навчання монологу за рахунок покращення ефективності етапів програмування висловлювання та його вербалізації.

Засобом досягнення цієї мети на наш погляд, може бути організація процесу навчання на основі мовних зразків, побудованих у вигляді підстановлювальних таблиць, послідовність яких в сукупності склала би схему модельного висловлювання за темою. Застосування таких мовленнєвих зразків повинно створити передумови для підвищення ефективності формування вмінь породжувати монологічне висловлювання за таких причин:

1. Програма висловлювання складається зі свого роду «змістових віх», в якості яких ми пропонуємо використовувати ключові речення-фрази. Чітке виділення таких модельних фраз допоможе розбити програму висловлювання на змістовні відрізки, а також знайти змістові опорні точки в кожному змістовому відрізку. По мірі тренування в умовах опори на ситуації мовленнєві відрізки в результаті значних трансформацій згортаються до рівня сигнальних точок.

2. У результаті спеціальних вправ із навчання логічному поєднанню послідовності мовленнєвих зразків у зв'язне висловлювання повинна утворюватися сукупність сигнальних точок, яка може слугувати логічною схемою монологу. У результаті цього має підвищитись логічність, послідовність, придатність до планування вислову, тобто ефективність етапу програмування висловлювання.

Застосування мовленнєвих зразків у вигляді підстановчих таблиць дозволяє організувати інтенсивне тренування і високий ступінь повторюваності лексичних одиниць у тренувальних вправах. Це, у свою чергу, за умови збереження зв'язку із ситуацією, повинно сприяти ефективному формуванню лексичних навичок. В умовах

частої повторюваності нових лексичних одиниць буде відбуватися їх мимовільне запам'ятовування, а отже і створення й закріплення умовних рефлексів.

Таким чином, вводячи та використовуючи лексичні одиниці в модельних фразах в умовах їх значної повторюваності та насиченості, ми полегшуємо етап вербалізації. А за умови забезпечення високого ступеня трансформації моделей взаємозамінності лексичного наповнення і граматичної різноманітності структур має відбутись підвищення багатства мови.

З огляду на викладене вище ми висунули таку гіпотезу: якщо організувати навчання монологу на основі послідовних мовленнєвих зразків у вигляді підстановчих таблиць, сукупність яких являє собою схему модельного висловлювання за темою, це підвищить ефективність формування навичок та вмінь, необхідних для породження зв'язного монологічного мовлення.

За умови тренування в умовах зв'язку з ситуацією монологи студентів мають відрізнятися більшою логічністю, послідовністю, придатністю до планування, неперервністю, змістовою закінченістю, комунікативною скерованістю, лексичним та граматичним різноманіттям.

При цьому можна управляти:

1. Комунікативною направленістю висловлювання, його метою, яка складає психологічний зміст висловлювання. Для цього використовується установка до мовних вправ, яку ми розуміємо як завдання, що передує мовленнєвим вправам, і таке, яке визначає психологічний зміст мовленнєвої дії студента. Вправа комунікативної скерованості висловлювання здійснюється по-різному: в одних випадках мовні вправи можуть бути організовані таким чином, що комунікативна задача строго детермінована установкою, в інших – той, хто говорить, буде відносно вільним у виборі комунікативної задачі.

2. Безпосереднім змістом (життєві факти, події, про які згадує той, хто говорить), який також може бути також об'єктом управління. Умовно назвемо його предметним змістом. Ним можна управляти за допомогою відповідних опор, які, як і установка, є фактором організації мовних вправ.

3. Сенсом. Ним також можна управляти. У ньому можна виділити дві взаємопов'язані сторони: об'єктивно-суспільний зміст (= ідея) і суб'єктивно-особистісний зміст (= стосунки).

У зв'язку з наведеним вище ми вважаємо за необхідне поділити опори на змістовні і сенсові. Якщо ми будемо управляти висловлюваннями через предметний зміст за допомогою змістовних

опор, то таке управління буде більш жорстким, визначений зміст потягне за собою визначений, відповідний до нього сенс.

Управління через сенс буде менш жорстким, адже один і той самий сенс може бути виражений різним змістом. Іншими словами, управляючи сенсовим висловлюванням студента, викладач не управляє змістом. Вибір викладачем способу управління залежить від стадії розвитку мовленнєвих вмінь студента. Оскільки кожна стадія відповідає визначеному рівню розвитку мовленнєвих умінь, то на кожній із трьох стадій за допомогою установки і опор має здійснюватися адекватний спосіб управління висловлюванням.

Таблиця 1

Управління мовленнєвими висловлюваннями студента

Фактори організації мовленнєвого висловлювання	Об'єкт управління	Стадія I	Стадія II	Стадія III
Установка	Комунікативна скерованість висловлювань	Комунікативна задача детермінована		Той, хто говорить, відносно вільний у виборі комунікативної задачі
Опора	Зміст висловлювання	Змістовні опори	—	—
	Сенс висловлювання	—	Сенсові опори	—

Вміння говорити як здатність передбачає, що той, хто говорить, (1) може впливати на свого мовленнєвого партнера в бажаному напрямку, (2) що він може говорити в різних нових ситуаціях, перед новою аудиторією, – у будь-яких умовах спілкування, (3) що його мова індивідуальна, (4) що він самостійний у своїх висловлюваннях і в плані змісту. Іншими словами, мовленнєве вміння, яке розуміють як здатність того, хто говорить, управляти своєю мовленнєвою діяльністю в процесі спілкування, повинно мати як мінімум такі якості: 1 цілеспрямованість, 2 продуктивність, 3 динамічність, 4 самостійність.

На основі опрацьованого нами матеріалу ми розробили низку вправ до теми «Моя спеціальність». Коротко зупинимося на їх особливостях.

Комунікативна скерованість висловлювання за спеціальністю впливає з потреби розповісти співрозмовнику про свою спеціальність. Тому повідомлення з елементами пояснення та аргументації буде основним функціонально-логічним типом висловлювання за спеціальністю. Щоб виникла необхідність в повідомленні, розмові про свою спеціальність, необхідно в мовній вправі стимулювати мотивацію, для цього мовні вправи мають імітувати акт навчання: *Уявіть, що я Miss Collins, викладач з Англії. Я з Вами зустрілась під час міжнародної зустрічі (туристичної подорожі тощо). Розкажіть мені, ким Ви збираєтесь стати і чому Ви любите свою спеціальність.* Завдання викладача полягає в актуалізації потреби спілкування.

Таблиця 2

My	specialty	is	radio engineering
His			radio installation
Davy's			radio broadcasting
Her brother's			radio communication

Таблиця 3

Radio	is	extremely	used	in	various fields of science
		widely			space flights
		enormously	applied		engineering medicine

Але під час побудови монологічного повідомлення необхідно також враховувати і психологічні закономірності побудови усного тексту. Орієнтація на книжкові джерела призводять до негативних явищ у наслідок чого мова студента стає книжковою, в ній відсутні мовленнєві риси, притаманні рефлексивному характеру спілкування: *I think, in my opinion, as for me*, так звані *silence fillers well, actually, now-then, right*, вживання яких дуже важливе, особливо в умовах мовного дефіциту. Недотримання цих особливостей оформлення непідготовленого висловлювання призводить до неприродності мови наших студентів. Тому у вправах вони мають бути відображені.

В умовах немовного ВНЗ гостро постає проблема інтенсифікації навчання мові та особливо – монологічному мовленню. Вправи для розвитку монологічного мовлення мають відповідати таким вимогам: використання в процесі навчання ретельно підібраних фонограм, які чітко відображують мовленнєву модель, наступна обробка мовленнєвої моделі за допомогою підстановчих таблиць та індивідуальних карток, подальше включення мовленнєвих моделей у активні мовленнєві вправи, використання тексту, записаного на носії, в ролі опори для монологічного висловлювання. Ми вважаємо, що це можливо здійснити в умовах ВНЗ, а також отримати тексти у вигляді записів наукових конференцій і нарад.

На базі цих критеріїв розроблено серію вправ, які складаються з таких компонентів:

1) семантизація окремих мовленнєвих зразків за допомогою засобів візуальної наочності;

2) неодноразове їх прослуховування в записах та імітаціях;

3) використання підстановчих таблиць з метою засвоєння студентами мовленнєвих зразків;

4) прослуховування цілого тексту в записі, який слугує зразком зв'язного використання мовного матеріалу, що вивчається, та джерелом стимулювання мовленнєвої активності студентів;

5) самостійне використання студентами засвоєних мовленнєвих зразків у логічній послідовності з застосуванням у ролі опори для висловлювання наочності у вигляді індивідуальних карток;

6) творче використання вивченого мовного матеріалу в створюваних викладачем ситуаціях.

Ми використовували таку методику роботи з фонограмою – зразком для монологічного висловлювання. Спочатку студенти слухали текст. Якщо текст новий за змістом, викладач перевіряє його розуміння. Якщо ж текст вже знайомий студентам – перевірка розуміння не є необхідною. Під час повторного прослуховування студенти сприймають текст не цілком, а речення за реченням. Після кожного речення, яке було прослухане, студент має під час паузи побудувати своє речення, повідомляючи аналогічну інформацію про себе, своїх друзів, спеціальність тощо. У більшості випадків речення, побудовані студентом, за своєю формою подібні до тих, які прослуховуються, але за змістом відрізняються. Увагу студентів зосереджено на змісті висловлювання, а мовленнєва форма засвоюється підсвідомо.

Таким чином, висловлювання студентів за формою буде близьким до фонограми, але їх зміст буде іншим. Кожен буде

розповідати про себе, свою спеціальність по-своєму. Після декількох прослуховувань та самостійних висловлювань за аналогією на рівні речення та рівні надфразової єдності вірогідна поява помилок в мовленні студентів значно знижується. Багаторазове здійснення мовленнєвих дій в різних ситуаціях спілкування поступово призводить до того, що студенти починають слідкувати лише за думкою. Використання ж граматичних форм та структур стає автоматизованою.

Система вправ для навчання монологічному висловлюванню за спеціальністю.

1. Вправи для опанування мовленнєвими структурами.

1) Підстановчі таблиці.

2) Follow the Modal

The graduates of various departments are employed at factories.

.....plants

.....research institutes

.....research laboratories

2. Вправи трансформаційного типу на умовах граматичних моделей, необхідних для побудови висловлювання.

There is a research lab in our department.

There are research labs in our department.

Task: change into the plural form.

3. Вправи для побудови підготовленого монологічного висловлювання.

1) Tell what department can be found within your faculty.

2) Answer the following questions. Try and use phrases: I think, in my opinion, it's my own belief

What qualities of character are absolutely necessary for an engineer?

4. Вправи для розвитку невідготованого монологічного мовлення за ситуацією (з використанням слайда, картинки).

Prepare interviews which you might tell a foreign guest at your university.

Висновки. Навчання монологічного мовлення повинно враховувати основні лінгвістичні риси монологічного мовлення: використання конективів, контактнo-встановлювальних слів, слів, які свідчать про рефлексивний характер монологу. У навчанні монологічного мовлення за спеціальністю необхідно виділити логічно-граматичні структурні схеми у вигляді субституційних таблиць. Під час навчання монологічного мовлення важливе значення має стимулювання за допомогою вербальних, зорових ситуацій. Розглянуті нами в статті вправи реалізують ситуативний підхід до навчання

монологічного мовлення. Для інтенсифікації навчання монологічного мовлення, особливо на початковому етапі, можуть бути використані технічні засоби навчання.

Список джерел інформації / References

1. Пассов Е. И. Коммуникативный метод обучения иноязычному говорению / Е. И. Пассов. – 2-е изд. – М. : Просвещение, 1991. – 223 с.
- Passov. E.I. (1991), *Communicative method of teaching foreign language speaking, 2 ed.* [*Kommunikativnyj metod obucheniya inostrannomu govoreniju 2 izd.*], Prosveshchenie, Moscow, 223 p.
2. Теплов Б. М. Психология и психофизиология индивидуальных различий / Б. М. Теплов. – Флинта, 2009. – 640 с.
- Teplov, B.M. (2009), *Psychology and psychophysiology of individual differences* [*Psihologija i psihofiziologija individual'nyh razlichij*], Flinta, Moscow, 640 p.
3. Основы теории коммуникации : учебник / под ред. проф. М. А. Василика. – М. : Гардарики, 2003. – 615 с
- Vasilik, M.A. (ed.) (2003), *Fundamentals of Communication Theory: Textbook* [*Osnovy teorii kommunikacii: uchebnik*], Gardariki, Moscow, 615 p.
4. Рябова Т. В. Механизм порождения речи по данным афазии : уч. пособие / Т. В. Рябова ; ред. Е. Д. Хомская. – М. : Российское психологическое общество, 1999. – 327 с.
- Ryabova, T.V. (1999), *Mechanism of speech production according aphasiology* [*Mihanixm porozhdeniya rechi po dannym afaziiologii*], Russian Psychological Society, Moscow, 327 p.
5. Benson Phil Reinders Hayo (2011), *Beyond the Language*, Publisher Palgrave Macmillan, 256 p.
6. Douglas-Brown H. (2007). *Principles of Language Learning and Teaching*. 5th ed. Pearson, Longman, 410 p.
7. Иголкина Н. И. Лингвометодические проблемы преподавания иностранных языков в высшей школе / Н. И. Иголкина // Межвузовский сборник научных трудов. – Саратов : Изд-во Саратов. ун-та, 2012. – Вып. 9. – 144 с.
- Igolkina. N.I. (2012). *Lingvomethodical problems of foreign language teaching in higher education* [*Lingvometodicheskie problemy prepodavaniya inostrannyh yazykov v vshej shkole*], Interuniversity collection of scientific papers, Saratov university publisher. Saratov. Vol 9. 144 p.
8. Леонтьев А. А. Основы психолингвистики / А. А. Леонтьев. – М. : Смысл, 1997. – 287 с.
- Leont'ev. A.A. (1997). *Fundamentals of psycholinguistics* [*Osnovy psiholingvistiki*], Smysl, Moscow, 287 p.
9. Педагогические технологии на основе информационно-коммуникационных средств / под ред. Г. К. Селевко. – М. : НИИ школьных технологий, 2005. – 208 с.

Pedagogical technologies based on information and communication tools / edited Selevko G.K. (2005) [Pedagogicheskie tehnologii na osnove informacionno-kommunikacionnyh sredstv], Research Institute of Technology School, Moscow, 208 p.

10. Старков А. П. Английский язык. 1-й год обучения / А. П. Старков. – СПб. : Специальная литература, 1995. – 241 с.

Starkov, A.P. (1995), *The English language. 1st year of study [Anglijskij yazyk. 1-j god obucheniya]*, Special literature, SPb, 241 p.

11. Соловова Е. Н. Методика обучения иностранным языкам: Базовый курс лекций : пособие для студентов пед. вузов и учителей / Е. Н. Соловова. – М. : Просвещение. 2002. – 239 с.

Solovova, E.N. (2002). *Methods of teaching foreign languages: Basic course of lectures the student manual ped.universities and teachers [Metodika obuchenija inostrannym yazykam: bazovyi kurs lekcij Posobije dlya studentov ped. vuzov I uchitelej]*, Prosveshchenie, Moscow, 239 p.

Буданова Ирина Александрівна, ст. викл., кафедра іноземних мов, Харківський національний університет радіоелектроніки. Адреса: просп. Леніна, 14, м. Харків, Україна, 61000. E-mail: lyalka@mail.ru.

Буданова Ирина Александровна, ст. преп., кафедра иностранных языков, Харьковский национальный университет радиоэлектроники. Адрес: просп. Ленина, 14, г. Харьков, Украина, 61000. E-mail: lyalka@mail.ru.

Budanova Irina, Senior Lecturer, Department of Foreign Languages Kharkiv National University of Radio Electronics. Address: Lenin Ave, 14, Kharkiv, Ukraine, 61000. E-mail: lyalka@mail.ru.

Буданова Ольга Станіславівна, ст. викл., кафедра менеджменту ЗЕД та туризму. Харківський державний університет харчівництва та торгівлі. Адреса: вул. Клочківська, 333, м. Харків, Україна, 61051. E-mail: lyalka@mail.ru.

Буданова Ольга Станиславовна, ст. преп. кафедры менеджмента ЗЭД и туризма, Харьковский государственный университет питания и торговли. Адрес: ул. Клочковская, 333, г. Харьков, Украина, 61051. E-mail: lyalka@mail.ru.

Budanova Olga, Senior Lecturer, Department of and tourism foreign economic activity management, Kharkiv State University of Food Technology and Trade. Address: Klochkivska st., 333, Kharkiv, Ukraine 61051. E-mail: lyalka@mail.ru.

Рекомендовано до публікації канд. пед. наук Ю.Ф. Юценко, канд. пед. наук М.П. Сукновим, д-ром екон. наук М.В. Черною.

Отримано 15.03.2015. ХДУХТ, Харків.